

HINNI AZ ÁLTALUNK KITALÁLT VILÁGBAN

Viktor Frankl nem kért a nürnbergi perből, inkább az elképesztő bűnök elkövetőinek mentalitását akarta megérteni. Ha a gyűlölet hatalmasodott volna el a tudatán, nem láthatott volna bele a másik világba, a nácikéba: „Hogyan lehet ilyen bűnt lelkiismeret-furdalás nélkül elkövetni?” Ehhez azonban kellett az, hogy Viktor már Auschwitz előtt szert tegyen olyan védelmi tényezőkre, amelyek révén örömeire szolgált felfedezni a világot. Hannah Arendt Jeruzsálemben ráébredt, hogy a megtévesztően kisember küllemű Eichmannban egy orbitális bűnöző rejtőzik. Arendt továbbra is nagyra becsülte Heideggert mint hatalmas filozófust, aki ugyanakkor a náci párt tagja volt, és nem tagadta le azt sem, hogy voltak zsidók, akik kollaboráltak a náciizmussal. A háború utáni években a férje és barátai bizonyosságokat akartak: „A náciizmus maga a gonosz... a zsidók mind ártatlan áldozatok. Ez világos, mint a nap”, jelentette ki a férje. „Világos, de nem teljesen igaz”, fűzte hozzá Hannah, akit ezért a nőnanszért szerettei meggyűlöltek. „Az egységes mozgalomhoz tartozás lehetőség arra, hogy felülkerekedjünk a magány átkán. Másik előnye, hogy a bizonyosság birtokában minden kérdésre megvan a válasz a tétova ingadozás, a kétségeken való rágódás helyett.”⁵⁹ A tömegeszme jótéteménye, hogy összhang érzetét kelti a csoporttal, amely hirtelenjében a megértés illúziójával tölt el.

„Ez az igazság, mivel minden szerettem egyidejűleg hangoztatja.” Olyan csodás pillanat ez, amely az anya gyermeke iránti vagy egy vezető csoportja iránti szerelmes elköteleződésére hajaz. Csodás csapdája a gondolkodásnak.

Alfred Adler egy olyan kulturális közegben, amely a felsőbbrendű embert helyezte reflektorfénybe, higgadtan szögezte le: „Egy lény minden aspektusában értéket képvisel [...] egy deviancia lehet kreatív is [...] a megalázottság érzése feljogosíthat védekező reakcióra.”⁶⁰ Az ilyen „antidogmatikus” eszmék elgondolójuk hitelességét erősítik meg. A megrögzöttek hitelessége viszont utóbb rámegegy arra, hogy csupán szajkózzák a csoport jelszavait. Annyira tudja mindenki előre, hogy mit fognak mondani, hogy kár is szót váltani, elég együtt skandálni velük az egység érzetéhez. A gondolkodás munkájával felhagyni annyi, mint megkímélni magunkat az erőfeszítéstől. A csoportot szolidarissá teszi, ha mindenki egyformán beszél. A kórustagság elősegíti az extázist, mert az emóciók élénkebbek csoportosan. Emlékszem egy kísérletre, mikor is a kutató⁶¹ engedélyt kért néhány alanytól arra, hogy filmre vegyék őket, miközben kínzást, komikumot, kétségbeesést vagy erotikát megjelenítő képsorokat mutatnak nekik. Egymagukban a kísérleti alanyoknak arcizma sem rezdült, de ha csupán egyetlen társ is leült melléjük szótlánul, máris mutatkozott a kínzásos, vidám, elkeseredett vagy kéjes jelene-teknek megfelelő mimika. Az érzelemnyilvánítást már másvalakinek a néma jelenléte is elősegítette. Lehangelő egyedül beülni egy moziba, párban vagy csoportosan azonban felfokozódnak az emóciók. Talán ezért csatlakoznak előszeretettel a megrögzöttek a tömegdemonstrációkhoz, ahol a készen kapott szófordulatok, a csatakiáltások, a taps, az erkölcsi felháborodás ismétlődése racionalitástól mentes extázist vált ki. Sőt éppen a gondolkodás munkájának mellőzésétől erősebb a csoportszellem, gyorsabb a megmámorosodás.

Hannah Arendtnek nem volt bizalma a valahová tartozás iránt: „soha életemben nem »szerettem« egy népet vagy egy közösséget – sem a német, sem a francia, sem az amerikai népet, sem a munkásosztályt, sem bármi hasonlót. Én valóban »csak« a barátaimat szeretem, s az egyetlen szeretet, amit ismerek és amiben hiszek, az az egyes emberek iránt érzett szeretet.”⁶² Hannah képtelen a gondolatot sematizáló kategóriát szeretni. Nem jelenthet ki olyat, hogy „szeretem a munkást, szeretem a németet”. De olyat nagyon is, hogy „szeretem ezt az embert, aki munkás, szeretem ezt a németet, akivel jókat elmélkedünk”. Hannah a gondolkodásával úgy él, mint a paraszt, a földművelő, aki tudja, zsíros vagy homokos-e a talaj, mert érzéki kapcsolatban van vele, tapodta, tapintotta, szagolta, s ezáltal érzékszervi, konkrét, materiális ismeretet szerzett róla. Ez a hiteles, testileg megtapasztalt tudás táplálja szemléletét: „Megismertem az éhezést... mardosott már a kétségbeesés... hatott a testemben, az emlékezetemben; a valóságban gyökerező tapasztalatot merítettem belőle”: „A zsíros talaj kedvez a krumplinak, de a citrusféléknek jobb a homokos... Az éhezés megbénítja a gondolkodást... a kétségbeesés álmodozásra indít, hogy ne fogadjuk el a halált.” A klinikus orvosé a megismerésnek ez a válfaja, aki megtapintja a hasat, mert csak így azonosíthatja a vakbélgyulladás fájdalmas területét. A földművelői körtünettanban gyökerezik ez a tudás.

A tapasztalat néha nem is igényli a földet. Akik találkoznak Istennel, noéतिकus tudást tapasztalnak meg, revelációt, ami belépő számukra a lelkiségbe. Ezt a tudást az extázis, de egyszersmind a szorongás hozza meg. Istennel mint láthatatlan evidenciával találkoznak. Tudom, hogy Ő van és védelmez engem, mert boldogságot érzek, amióta hiszek Őbenne, „a bennem rejlő Istenben”.⁶³ A megrögzöttek extázisának forrása az együttlét, amikor is mindenki felerősíti a szomszédja emócióját, ami egy láthatatlan entitással való hirtelen találkozásból fakadhat, mélyen magunk-

ban. Együtt kell imádkozni, énekelni, ujjongani, felháborodni és imádni a magát kinyilatkoztatni méltóztatót. Az ilyen szeretet ugyanúgy fogja össze a csoportot, ahogyan a fennkölt gyűlésben egyesülnek azok, akik egy bűnbaknak tulajdonítják a Roszszat. A megrögzöttek szeretik a tiszta látomások lázát, amit az Egyívású szeretete és a Más gyűléte fűt. A tömegdemonstráción a heves emóció a reflexiót fékező akcióra készít fel.

A kulturálatlan negyedek utcagyerekei számára örömforrás behódolni ilyen késztetésnek. „Láttad, milyen vagány voltam a zsaruval?” Büszkén lépnek akcióba, ha magukévá tesznek egy túl világos, túl éles körvonalú eszmét, amely tehát el van vágva a mindenkor kissé szennyes, kissé visszás valóságtól: „Mind együtt adjuk át magunkat egy szemléletnek, amelyben mi vagyunk az Igazság bajnokai, feljogosítva arra, hogy megöljük azokat, akik mást gondolnak, mint mi.” Az önátadás nagy boldogság a tömegrendezvények (opera-előadás, politikai gyűlés vagy focimeccs) közönségének, a skandált közhelyektől az eszeveszettségig felvillanyozva. Az untilag ismert szófordulatokat versbe szedve végül el is hiszik; bármiféle árnyalás gátolná a fanatikus túlzó tisztánlátását.⁶⁴

Én Hannah Arendt szellemi családjához tartozom. Amikor leír egy férfit, aki világos eset: az irodájában teszi a dolgát, nevezetesen a zsidó mint olyan kiirtását, a filozófusnő nem gyilkos szörnyetegnek tekinti, hanem egy hivatalnokot ábrázol, aki a zsidóról formált gondolata jegyében úgy hiszi, jót cselekszik azzal, hogy emberek százezreinek megölését szervezi meg.

Logikus téboly: feltételezve, hogy a zsidó tehet a világ minden bájáról, hogy a Führer szava szent, logikussá válik a rossz kiirtása, a társadalmi higiéné előmozdításának munkája. Lehet kartotékot töltögetni, írógépelni, hatósági rendelkezést aláírni úgy, hogy nem formálunk képet a belőle következő valóságról: emberek millióinak elpusztításáról gáz, agyonlövés, éhezés, tí-

fusz és mocsok által. Ha feltétlen érvényűnek fogadnak el egy vallási, eszmei, tudományos vezető által kinyilvánított igazságot, ott nincs értékelés, sem bűnösség: rend uralkodik a szó szoros értelmében. Ha pedig a valóság elviselhetetlenné válik, mellőzik a szavakat, melyek ezt láttathatnák.

Annyira hiszünk a kitalált világban, hogy teljes meggyőződéssel belakjuk. Az események érző elemzése megérteti velünk, hogy miért jelentkezett az 1941. május 14-ére beidézett zsidók 60 százaléka a rendőrőrsökön „igazolatasra... Még a vagonban, a végzetes utazáson is sokan akarták hinni, hogy Keletre viszik őket munkára”.⁶⁵ Az ítélkezés felfüggesztése, hogy még jobban alávehetjük magunkat a valóságtól elvágott elbeszélésnek, nagy előnnyel jár: innentől semmitől sem félünk, mind együtt vagyunk és a jó közérzet illúziójába ringatjuk magunkat.⁶⁶

Apám fivérének agyára ment a boldogság, hogy Franciaországban élhet. Vegyész-mérnök volt, futballcsapatot szervezett a cementművek munkásaiból. Francia irodalomból írt doktori értekezést csak úgy jókedvűből, hogy a nagy klasszikusokkal foglalkozhasson. Amikor az egyik szomszéd figyelmeztette, „Léon úr, nehogymenjen a rendőrségre”, haragosan letorkolta: „Ez Franciaország, az emberi jogok hazája!” Megjelent a rendőrségen, és többé nem látta senki. A nevét megtalálták az auschwitzi irattárban.

Elgondolkodtat, nem volt-e hasznomra, nem védett-e engem ez a logikus téboly. A fekete egyenruhás katonát, aki a kisleány fényképét mutatta nekem, vajon valóban pillanatnyi gyengédségre hangoltam? A tiszt, aki noha látott a haldokló asszony alatt, mégis jelt adott az indulásra, vajon valóban meglátott? Emlékképeim vannak, amelyeket igazolt Madame Descoubès, az ápolónő, aki látott beszélgetni az egyenruhás némettel, valamint Madame Blanché is, aki alá bebújtam, de ezekhez az emlékképekhez talán én társítom az emberséges szándékot, ami talán meg sem volt

ezekben a katonákban, csak én igényeltem, hogy el bírjak viselni egy ilyen helyzetet. Gyakran olvasom a pszichológiai irodalomban, hogy pozitív gondolatok kellene némi közérzetjavításhoz a bajban. Ha világos rálátásunk van magunkra, az úgymond a mentális egészség ismerve. Elgondolkodtat, hogy a logikus tébolynak nincs-e nagyobb védőhatása. Konkrét emlékeim a maguk kedvező konnotációjában (a halálomat akaró szívesen elbeszélgetett velem... a százados, noha meglátott, mégis jelt adott az indulásra) segítettek, hogy ne essek kétségbe, higgyek az emberi jószágban, és ne túlon túl üldözői indulatokkal cseperedjem tovább. Elhittem magammal, hogy a világ nem mindenestül kegyetlen, és mindig van miben reménykedni.

Eichmann kétségkívül örömmel hitt a vezető szavának, aki tudta, mi a rossz forrása. A Führer parancsba adta Eichmann-nak, hogy váltsa valóra gyerekkora óta dédelgetett álmát. Annak vetjük alá magunkat, aki legnagyobb hasznunkra teszi ránk törvénye jármát.⁶⁷ Boldogan vetjük alá magunkat a diktátornak, aki legsötétebb vágyaink valóra váltására utasít.⁶⁸ Az odatartozás igénye tesz a szolgásgba taszító zsarnokok cinkosává. Zsenge korban éhezünk legmohóbban a szólalomok. „1938-ban kezdtem az elemi iskolát, négy év múlva kötelezően be kellett lépnem a Hitlerjugendbe [...] a politikai légkör, a mindennapos agy mosás és a rafinált propaganda elérte, hogy a korosztálybeli fiúk és lányok törjék magukat az egyenruháért, a fiúknak tőr is járt hozzá, melyet büszkén viseltek oldalukon [...] a sport, a pajtáskodás, a dalok, a kriegspiel [játékos háborúzás] alattomosan készített fel minket a[z orosz] frontszolgálatra, ami eszményként kínálkozott egy fiatalnak.”⁶⁹

Oscar Levit zsidó apa és protestáns anya gyermekének született. Hogy megvédjék, nem árulták el neki, hogy az anyjához el-ellátogató úr az apja. A gyermek ezért boldogan ugrott fejest a náci oktatásba. Szokványos folyamat ez, így állították csa-

tasorba a maoista vörös gárdistákat, a Hitlerjugend tagságát, a keresztény szülőktől a török nagyúr szolgálatára elrabolt janicsárgyermekeket, a dzsihadistákat, a szélsőséges ügyek összes önkéntes rabszolgáját. Ha egy kultúra érzéki pusztaság, a fejlődő személyiségnek támaszt jelent az igény valamilyen ideálra, valamilyen hovatarozásra. Megteszi egy szép elbeszélés. De nem csupán a szavak hordozhatnak jelentőséget. Egy paranyelv, egy színházi stílus, egy tömegeket mozgató látványos rendezvény az összhangot és a hatalmat sugalmazzák. Fellobogózás, zenekar, dobpergés, trombita- és ágyúszó toborozza a fiatalokat. Nem tudnak ellenállni a látványos rendezésnek, ami fűti a felindulást és leértékeli a rációt.

A függőségre való hajlam jellemző jegye az élővilágnak. Létezni csak másokkal együtt lehet: a fák vegyi és termikus jeleket bocsátanak ki, a halak, madarak rajban változtatnak helyet, az emlősök csoportba szerveződnek, és az emberek esetében ezekhez a szerves alapokhoz járulnak még meghatározó narratívák, tovább növelve a csoport kohézióját. Egy nyelvet beszélni azonos akcentussal, ugyanazokat a jelszavakat kántálva jóleső beilleszkedést jelent egy csoportba. Ám „aki az önmegvalósításra kizárólag egyénileg törekszik... szembe megy bármiféle társadalmi elkötelezettséggel”.⁷⁰ Halál a varázs megtörőjére! Mivelhogy őrzi belső szabadságát, a saját fejével gondolkodik, nem szolidáris a jelszavak nyújtotta érzelmi jótétéménnyel.